

Самкова Олеся Миколаївна
Херсонський державний університет, м.Херсон

СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ ТА РЕФЛЕКСІЯ В ПРОФЕСІЙНІЙ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

У статті розглядається стереотипізація та рефлексія у процесі професійної ідентифікації. Розкрито зміст стереотипізації та рефлексії. Визначено їх вплив на особистість в різних сферах життєдіяльності, прийняття своєї соціальної ролі, розуміння професійних функцій, які пов'язані з формуванням професійної ідентифікації.

Ключові слова: стереотипізація, рефлексія, самоідентичність, професійна ідентифікація.

В статье рассматривается стереотипизация и рефлексия в процессе профессиональной идентификации. Определено их воздействие на личность в разных сферах жизнедеятельности, принятие своей социальной роли, понимание профессиональных функций, которые связаны с формированием профессиональной идентификации.

Ключевые слова: стереотипизация, рефлексия, самоидентификация, профессиональная идентификация.

In the article stereotype and reflection is examined in the process of professional authentication. Maintenance of stereotype and reflection is exposed. Their influence is certain on personality in the different spheres of vital functions, acceptance of the social role, understanding of professional functions that is related to forming of professional authentication.

Keywords: stereotype, reflection, professional authentication.

У науковій психології є достатня кількість робіт, присвячених ролі у професійній діяльності стереотипізації та рефлексії. На сучасному, нелегкому етапі розвитку нашої держави для всіх сфер діяльності цінним є

професіоналізм. Щоб особистість поєднала в собі важливі професійні якості та змогла самореалізуватись через професію необхідним є процес професійної ідентифікації.

Аналіз досліджень та публікацій з даної проблеми. Проблема вивчення стереотипів неодноразово привертала увагу вчених. Свідченням тому є роботи В.С.Агеева, О.О.Бодальова, В.М.Куніциної, І.С.Кона, В.М.Панфьорова, В.Ф.Петренка та ін. При цьому зазначалося, що соціально-психологічна природа виникнення й функціонування стереотипів як форми суспільної та індивідуальної свідомості, а також механізми стереотипізації як чинники впливу на свідомість є однією з найскладніших та недостатньо вивчених проблем сучасної науки (Л.О.Кияшко, О.Ю.Семендяєв, Т.Теджфел, В.А. Ядов та ін.) [1].

У наукових працях з психології досить інтенсивно зростає кількість досліджень проблем рефлексії, поглиблений теоретичний аналіз та експериментальні дослідження. Значимість даної проблеми полягає в тому, що дуже важливим є аналіз рефлексивних процесів, завдяки яким для нас розкриваються особливості людської психіки, можливо більш глибоко зрозуміти такі процеси, як мислення, самосвідомість, творчість.

Термін рефлексія досить поширений в сучасній філософській і психологічній літературі. В філософії (Р.Декарт, Дж.Локк, Г.Лейбніц, І.Кант, Г.Гегель) рефлексію (від лат. reflexio- повернення назад) визначають, як принцип людського мислення, що направляє його на осмислення і усвідомлення форм і передумов; предметний розгляд самого знання людського мислення, критичний аналіз його складу і методів пізнання, діяльність самопізнання, що розкриває внутрішній стан і специфіку духовного життя людини [13].

Мета даного дослідження – проаналізувати теоретичні підходи до проблеми вивчення стереотипізації та рефлексії в професійній ідентифікації.

Виклад основного матеріалу Поняття стереотип вперше в науку було введено відомим американським журналістом Уолтером Ліппманом в 1922 р. в

праці «Суспільна думка», де він визначає стереотип, як спрощену, раніше сформовану уяву, яка не є особистим досвідом людини. Тобто: «Нам кажуть про світ до того, як ми пізнаємо його з досвіду». У.Ліппман стверджував, що стереотипи спочатку виникають спонтанно, бо це «неминуча потреба в економії уваги». Стереотипи впливають на формування традицій, звичок. За допомогою стереотипів формується новий емпіричний досвід: «Вони наповнюють нове сприйняття старими образами і накладаються на той світ, який ми сприймаємо в своїй пам'яті» [9]. Стереотипи - це в більшій мірі неадекватні образи об'єктивної реальності.

Разом з тим У.Ліппман висловлював ідею про те, що стереотипи є неминучими, є об'єктивною функцією взаємодії людини і оточуючої її дійсності і проекцією на світ власних почуттів, цінностей людини [9].

«Стереотип однозначний; він поділяє світ на дві категорії – на «знайоме» і «незнайоме». Знайоме асоціюється з поняттям «добре», а незнайоме – з поняттям «погано».

За час дослідження проблеми стереотипів були запропоновані різні теорії, в яких можна виділити основні підходи за певною класифікацією.

Дуже цікавим є підхід Г.Теджфела, який розглядав стереотипи і стереотипізацію з точки зору когнітивного підходу, а також трактував стереотипи в рамках міжгрупових відносин і теорії конфлікту. Г.Теджфел виділяв соціальні функції стереотипу. Він вважав, що люди легко дають оцінки групам людей, такі характеристики є стабільними на протязі довгого часу. Зміна стереотипів можлива лише через зміну міжгрупових відносин [15].

Людина для того, щоб розглядати кожну групу, як унікальну, спирається на стереотипи, які вже є носіями необхідної інформації. Тому представники когнітивного підходу вважають, що стереотипність пов'язана з процесом пізнання: акцент робиться на процесах сприйняття і категоризації (Г.Теджфел, Д.Гамільтон, Д.Тейлор і інші).

В соціальній психології існує теорія, яка не прямим чином пояснює процес стереотипізації - це теорія ролей. Дана теорія при описанні стереотипів

поняттю «соціальна роль» відводить центральне місце. Поняття ролі введено в соціальну психологію американським психологом Дж. Г. Мідом. Він вважає, що роль це: «соціально санкціонована і соціально значима функція, яка виконується в відповідності з загальноприйнятим соціальним стандартом». З точки зору прибічників теорії ролей (Дж. Г. Мід, Я. Морено, Р. Лінтон), кожна людина, - сукупність ролей. Будь яка людина об'єднує більшу або меншу кількість ролей.

Кожна роль складається з окремих, що характерні для неї дій, а всі дії людини в сукупності утворюють стійку систему. Згідно теорії ролей кожна людина формується в суспільстві як особистість, яка засвоює знання про права і обов'язки осіб певної статі. У індивіда розвивається уявлення про характерні для нього форми поведінки. Вступаючи в взаємодію з іншою особистістю і співвідносячи її по певним признакам до визначеної групи, він може на основі знання прав і обов'язків, характерних для цієї групи, сформулювати уявлення, що дана людина всіма своїми наступними діями і вчинками не буде відходити від еталонів поведінки, що характерні для цієї групи в ситуації, що виникла.

О.О. Бодальов, займаючись проблемами сприйняття однієї людини іншою, вважав, що системи ролей, формуючись у суспільстві, створюють «еталони» ролей і обов'язкові їх атрибути. О.О. Бодальов також вважає, що «у людей, які живуть в одному суспільстві, уявлення про зміст і форму дій носія даної ролі може стати і стає настільки міцним, що вони з окремих компонентів поведінки і зовнішності людини з більшою впевненістю припускають, носієм якої ролі в даному випадку є ця людина, і що він у даній обстановці буде робити далі. Це і не дивно, оскільки роль розглядається як стереотипний ряд завчених дій, відтворених в соціальній ситуації, зокрема в ситуації взаємодії людей один з одним» [2].

Таким чином, прихильники теорії ролей прирівнюють всіх людей до якомусь типовому суб'єкту. Вони не враховують індивідуальність людини, його неповторно своєрідний досвід праці, пізнання та спілкування. У кожної людини під впливом суспільства, членом якого він є, формуються загальні морально-

естетичні вимоги до інших людей і утворюються які втілюють ці вимоги більш-менш конкретні еталони, користуючись якими він дає оцінку оточуючим його людям.

Таке явище, як присвоєння особистості певних якостей на основі віднесення її за побаченим в ній окремим якостям до певного «класу» осіб, було добре вивчено Г.Келлі, і С.Ешом, які досліджували факт «неусвідомленого структурування особистості». Це явище отримало у вчених, що його досліджували назву «стереотипізація», а якості, які людина приписує пізнаваному їй особистості, відповідно були названі «оцінними стереотипами».

З точки зору американського соціального психолога Т. Шибутані, стереотип - це «популярне поняття, що означає приблизне угруповання людей з точки зору якоїсь легко помітної ознаки, підтримуване широко поширеними уявленнями щодо властивостей цих людей». Вчений вважає, що соціальні стереотипи формуються шляхом виділення найбільш яскравих форм поведінки групи людей, які певним чином, і стверджував, що виживають ті стереотипи, які підтверджуються реальністю. На ступінь їх стійкості впливає узгодженість з уявленнями інших людей. Ті, хто об'єднується в один стереотип, часто самі себе ідентифікують один з одним як істоти одного роду. Зовнішнім вираженням стереотипів Т. Шибутані вважає «певний об'єкт, спосіб дії, слово, по відношенню до якого люди діють так, як якщо б це було щось інше»[1].

Вчені А. Адлер, Е. Фромм, К. Хорні, пов'язують процеси персоніфікації з процесами стереотипізації. Вони стверджують, що персоніфікації - це індивідуальний образ самого себе чи іншого. Він представляє комплекс почуттів, відносин, уявлень, що виникають на базі досвіду, пов'язаного із задоволенням потреб або тривогою. Вчені відзначають, образи що виникли в голові людини не завжди відповідають реальності. Спочатку образи формуються для побудови відносин в абсолютно ізольованій міжособистісній ситуації, але, одного разу сформовані, звичайно закріплюються і впливають на ставлення до інших людей. Виходячи з цього, вчені вважають, що персоніфікації, що розділяються багатьма людьми, називаються стереотипами.

Під стереотипами вчені розуміють «подання, щодо яких існує одностайність, тобто ідеї, що одержали широке поширення в суспільстві і передаються з покоління в покоління».

На думку соціального психолога Р. Таджурі, стереотип - це «схильність сприймаючого суб'єкта легко і швидко укласти сприйманого людини в певні категорії в залежності від його віку, статі, етнічної приналежності, національності і професії, і тим самим приписувати йому якості, які вважаються типовими для людей цієї категорії»[1].

Соціальний психолог Ш. Берн під стереотипами розуміє «думки про особистісні якості групи людей». В. Дуаз в рамках соціально-психологічної теорії розглядає стереотипізацію як «процес приписування схожих характеристик різним членам однієї і тієї ж групи без достатнього усвідомлення можливих відмінностей між ними».

Проаналізувавши різні підходи до вивчення процесу рефлексії зарубіжних та вітчизняних психологів можна вказати на те, що в зарубіжній психології рефлексію іноді вивчають як психологічну категорію. Р. Вікланд, С. Дьювел, М. Евенс, Н. Кантор, М. Розенберг, М. Шнайдер присвятили свої роботи вивченню «Я» людини [10].

В радянській психології був ряд експериментальних робіт присвячених вивченню рефлексії, Б.Г. Ананьєв, П.П. Блонський, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн і іншими, передусім розглядалась самосвідомість, як вища форма принципів організації і розвитку психіки людини.

І.Н.Семенов [16] розглядає рефлексію як вагомий компонент іншого предмета, в даному випадку мислення, що протікає на думку вченого на чотирьох рівнях: особистісному, рефлексивному, предметному і операційному, взаємодія яких вивчена експериментально. Як предмет спеціального психологічного вивчення рефлексія досліджувалась Н.І. Гуткіною - рефлексивні очікування особистості, М.М. Муқановим — специфіка рефлексії у представників «традиційної культури» як предмет спеціального психологічного

вивчення, О.В. Захаровою, М.Е. Боцмановою і О.Р. Новіковою — вікові особливості рефлексії [17].

Б. Ананьєв, Л. Божович, С. Рубінштейн, В. Роменець розглядали теоретичний аналіз рефлексії. У працях Г. Антипова, О. Огурцова, В. Зарецького С. Степанова, І. Семенова характеризували рефлексію у процесах мислення і пізнання. Дослідження В. Давидова, Г. Голіцина, Б. Ельконіна та інших присвячені питанням особистісної та інтелектуальної рефлексії [11,12].

Психологічна школа С. Максименка [10] розглядає генетичні чинники рефлексії. Останнім часом збільшилась кількість наукових робіт, у яких рефлексія є предметом соціально – психологічного вивчення. Так у працях

М. Варбан [3] приділяється увага ролі рефлексії у професійному становленні майбутнього фахівця, А.Ю. Рождественський вивчає рефлексію тілесного потенціалу в життєвому самовизначенні старшокласників, Н.О. Яцюк особливості моральної рефлексії, І. Котик механізмів рефлексії у процесі розвитку суб'єктності людини вивчення Т. Комар [7] взаємозв'язку розвитку рефлексії та соціалізації підлітків, І.Пономаренко методологічних засад діагностики та корекції відхиленої поведінки у підлітків з низьким рівнем розвитку рефлексивності, Н. Пеньковською [11] особливостей становлення рефлексії у молодшому шкільному віці, аналіз Н. Дєєвою [6] рефлексивних механізмів переживання кризи та зміни ціннісно-сислової сфери особистості та ін.

Отже, рефлексія має важливе значення в усвідомленні, осмисленні та структуруванні інформації, зрозумілими стають методи користування інформацією, яка постійно надходить. Рефлексія дає можливість людині будувати план дій, контролювати і керувати поведінку, як особисто свою так і інших, і саме це дає можливість вирішувати певні задачі, розв'язувати проблеми людського життя. В результаті наукових напрацювань висновком стало те, що розвиток теоретичного мислення сприяє виникненню теоретичної рефлексії, яка є основним новоутворенням молодшого шкільного віку поряд з двома іншими складовими теоретичної свідомості - аналізом і плануванням.

Вивченням рефлексії у контексті професіоналізації особистості займалися такі вчені (О.М.Борисова, М.Ю.Варбан, С.В.Васьківська, Л.М.Карнозова, В.М.Козієв, С.В.Кондратьєва, Н.В.Кузьміна, Ю.М.Кулюткін, С.Д.Максименко, О.С.Михайлова, Г.Ф.Похмелкіна А.О.Реан, І.М.Семенов, В.А.Семиченко, Г.С.Сухобська, В.Д.Шадріков, О.П.Фірсова та ін.) Шапошникова Ю.Г. в своєму дослідженні показала, що найбільш істотними рефлексивними компонентами у професійному становленні практичного психолога є особистісна рефлексія та рефлексія професійної діяльності. Рефлексія фахової діяльності є складним процесом, який включає, передусім, інтелектуальний та міжособистісний аспекти рефлексії. Це усвідомлення основ та структури ефективної професійної діяльності, її професійних цінностей та перспектив, особливостей професійної взаємодії та позицій суб'єктів цієї взаємодії, на основі чого здійснюється адекватна регуляція діяльності [17].

Розглянувши різні наукові підходи, зосередимось на розвитку професійної ідентифікації в процесі особистісної рефлексії (Л.Шнейдер, Е.Зеєр, Є.Єрмалаєва, Е.Климов та інші). Проблема професійної ідентифікації – одна з важливих в житті людини. Вона є способом самоактуалізації особистості в професійній діяльності, дає можливість особистості самовизначитись. Важливе значення в процесі професійної ідентифікації має самопізнання, а щоб професійна ідентифікація була активним, творчим і значущим для особистості процесом потрібна активна рефлексія [3].

Через рефлексію формується професійна ідентифікація. Приймаються провідні професійних ролей, цінностей та норм, котрі спонукають особистість до позитивного сприйняття себе, як суб'єкта професійної діяльності. Ідентифікація з професією дає можливість особистості вперед в професії, розвивати професійну майстерність. Саме професійне становлення особистості є важливою складовою її розвитку та життєдіяльності. Це пов'язане з тим, що особистість, яка займається професійною діяльністю є неповторною [4].

Для того щоб відбулася професійна ідентифікація потрібні оптимальні умови, система підготовки.

Якщо професійна ідентифікація неформована фахівець має високий рівень теоретичної підготовки і практичні вміння, це не є підставою для впевненості при виконанні своїх функцій, спрацьовують механізми психологічного захисту, а це в свою чергу заважає виконувати справи [3]. Розв'язання цієї проблеми може бути забезпечено завдяки зрілій самосвідомості й позитивній рефлексії особистості.

Формування професійної ідентифікації відбувається в процесі професіоналізації. Саме професійна освіта, є певним ступенем ідентифікації студента з образом професіонала. Тому в процесі отримання освіти особистість окрім отримання знань і вмінь повинна мати змогу навчатись, виховуватись, всебічно розвиватись, що в свою чергу дасть їй змогу орієнтуватись на ефективну професійну діяльність, яка пов'язана із власними суб'єктивними структурами. Майбутній фахівець має бути готовий до прийняття відповідальних рішень, розв'язання поточних конфліктів, використання нових інформаційних та комунікаційних технологій, ефективного використання отриманих знань та вмінь, успішного функціонування у професійному просторі. Для процесу професійної ідентифікації важливі образи вибраної професії, усвідомлення своєї приналежності до професії, розуміння і можливість перспектив, які є в даній професії. Навчаючись, людині важливо визнавати себе майбутнім професіоналом, або, звертати увагу на ті його якості, які зможуть забезпечити ефективне виконання професійних завдань.

Професійна ідентифікація в процесі формування професіоналізації, продукує певні практичні знання, визначає позицію людини, що в свою чергу ідентифікує особу з певною професійною групою.

Висновки. Узагальнюючи проведений теоретичний аналіз досліджень стереотипізації та рефлексії в процесі професійної ідентифікації зрозуміло, що це складний, тривалий і суперечливий процес, результат особистісного і професійного самовизначення, що виявляється в усвідомленні себе

представником певної професії та прийнятті провідних професійних ролей, цінностей та норм. Механізм стереотипізації визначається в наділені індивідів характеристиками на основі їх групової належності, а стереотип – як набір уявлень про характеристики групи людей. Рефлексія сприяє формуванню професійної ідентифікації, що має важливе значення в професійній діяльності. Саме професійна ідентифікація, досягнення і статус який отримує людина в трудовій діяльності є умовами для формування відповідальної, успішної, творчої, всебічно розвинутої, гармонійної особистості.

Література:

1. Агеев В.С. Психологические исследования социальных стереотипов / В.С. Агеев // Вопросы психологии. – 1986. – №1. С.
2. Бодалев А. А., Куницына В. Н., Панферов В. Н. О социальных эталонах и стереотипах и их роли в оценке личности. / Бодалев А. А., Куницына В. Н., Панферов В. Н.// В сб.: Человек и общество. (Ученые записки НИИКСИ, вып. IX). — Л., 1971, с. 151—160.
3. Варбан М.Ю. Рефлексія професійного становлення в юнацькому віці / М.Ю. Варбан // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 6-7. – С. 80-83.
4. Веремчук А.М. Розвиток професійної рефлексії майбутнього вчителя іноземної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» /А.М.Веремчук – К., 2009. – 20с.
5. Виноградова Л.В. Проблема совладающих стратегий в современных исследованиях / Л. В. Виноградова // Журнал практикующего психолога. – 1999. – Вып. 5. – С. 7-16.
6. Деева Н.А. Рефлексивные механизмы переживания кризиса и изменение ценностно-смысловой сферы: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01. – «Общая и история психологи» / Н.А.Деева – Пермь: Государственный педагогический университет, 2005. – 22 с.

7. Комар Т.В. Особистісна рефлексія як чинник соціального становлення підлітків: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія» / Т.В.Комар – К. : Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2003. – 15 с.
8. Куницина В.Н. Социальные стереотипы — условие и продукт социализации./ Куницина В.Н.//В сб.: Человек и общество. (Ученые записки НИИКСИ, вып. IX). — Л., 1971.- С. 184—193.
9. Lippman W. Public opinion. – N.Y., 1922. - 422 с.
10. Максименко С.Д. Психологія особистості: парадигма життєтворення / С.Д. Максименко // Психологія і суспільство. – 2006. – №4. – С. 8-52.
11. Пеньковська Н.М. Рефлексія як об'єкт психологічного аналізу / Н.М. Пеньковська // Психологія і суспільство. – 2000. – №2. – С. 66-73.
12. Пов'якель Н.І. Професійна рефлексія психолога-практика / Н.І.Пов'якель // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 6-7. – С. 3-6
13. Психология: словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
14. Розин В.М. Рефлексия в структуре сознания личности / В.М.Розин // Проблемы рефлексии. – Новосибирск : Наука, 1987. – С. 222-228
15. Рябова Т.В. Стереотипы и стереотипизация как проблема гендерных исследований / Т.В. Рябова // Личность. Культура. Общество. Т.V. – 2003. - №1-2. – С. 120-139.
16. Степанов С.Ю. Проблема формирования типов рефлексии в решении творческих задач / И.Н.Семенов, С.Ю.Степанов // Вопросы психологии. – 1982. – №1. – С. 99-103.
17. Шапошникова Ю.Г. Теоретичні засади дослідження проблеми рефлексії професійного становлення практичного психолога системи освіти / Ю.Г.Шапошникова // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. – Т. VI, Вип. 3. – К., 2004. – С. 396-403.